

ԳՐԱԽՕՍՈՒԹԻՒՆ

ՓԱՐԻԶԻ „ԱՍԻԱԿԱՆ ԸՆԿԵՐՈՒԹԻՒՆԸ“

Société Asiatique

Անցեալ ժ.թ. դարի սկիզբները Նւրուպայում առ հասարակ հետաքրքրվում էին արեւելեան ուսմունքով (études orientales), Ասիայի կամ ընդհանրապէս արեւելքի՝ լեզուների, կրօնների, պատմութեան, աշխարհագրութեան և բարքի ուսումնասիրութիւնը գրաւում էր ոչ միայն մասնագէտ գիտնականներին, այլ նաև դիւանագէտներին և ազնուականներին:

Այս հանգամանքներում հիմնուեց Պարիզում, 1822-ին առաջին լուրջ ուսումնական ընկերութիւնը՝ յատկապէս արեւելքը ուսումնասիրելու համար, որ կոչուեց «Ասիական Ընկերութիւն» (Société Asiatique), Հիմնադիրներն էին ոչ միայն մասնագէտ արեւելագէտներ, ինչպէս Սիլվէստր դը Սասի (Silvestre de Sacy), Վիվիէն դը Սէն Մարտէն *) (Wivien de Saint Martin), Կլապրոթ

*) Ծանօթ. Սէն Մարտէն յայտնի է առանձնապէս նաև իբրև կովկասագէտ. սա ունի գրած ի մէջ այլոց, 1) Recherches sur les populations primitives et les plus anciennes traditions du Caucase, 2) Mémoire historique de la géographie ancienne du Caucase, 3) Fragments d'une histoire des Arsacides.

(Klaproth) և այլն, այլև նշանաւոր ազնուականներ, Դքսուհի Դիւրա, կոմս Դոդըրիվ, բարոն Պասքիէ, կոմս Լանժընէ, ինչպէս նաև յայտնի պրոֆէսորներ: Իսկ Օրլէանի դուքսը համաձայնեց իր հովանաւորութեան տակ առնել նորածին Ընկերութիւնը: Այն թուականից ի վեր Ասիական Ընկերութիւնը շարունակում է իր գոյութիւնը՝ շատ թանգագին ծառայութիւն մատուցանելով արեւելագիտութեան: Շատ նշանաւոր Ֆրանսացի գիտնականներ մասնակցել են և մասնակցում են նրան:

Առաջին նախագահն էր վերոյիշեալ Սիլվէստր դը Սասին, որին յաջորդեց Ժօրէր *): Աշխարհահռչակ Ռընան նոյնպէս եղել է նախագահ այս Ընկերութեան: Այժմ Ընկերութեան նախագահն է յայտնի արեւելագետ Սէնար (Senart):

Ասիական Ընկերութիւնն ունի իր յատուկ օրգանը (Journal Asiatique) (Ասիական Լրագիր), որ սկսած է հրատարակուիլ 1822-ին և շարունակվում է մինչև հիմայ: Նա հրատարակվում է սէրիաներով, երկու ամիսը մի գիրք:

1909-ի վերջին գիրքը Նոյեմբեր — Դեկտեմբեր՝ հրատարակուած է իբրև Ժ. Էրորդ սէրիայի ԺԴ. հատորի 3—թիւը: Ամէն մի հատոր սովորաբար բաղկացած է 3 գրքից, (150-ից մինչև 200 էջ): Journal Asiatique այս ձևով մինչև հիմայ 150 հատոր է հրատարակուած, որոնք ճոխ շտեմարան են ընդհանուր Ասիայի վերաբերեալ ուսումնասիրութիւնների և տեղեկութիւնների: Ընկերութիւնն իր անդամների թւումն ունեցել է նաև հմուտ հայագէտ գիտնականներ: Այժմ էլ ունի երկու ծանօթ հայագէտ ուսումնականներ, պ. պ. A. Meillet և Frederic Maclet: Առաջինը՝ պ. Մէյրիէ առանձնապէս յայտնի է իր գրաբար հայերէնի համեմատական քերականութիւնովն, որ տպուած է՝ Վիեննայում, 1903 Միխիթ. տպ. և նուիրուած է հանգուցեալ մեծ բանասէր Այտընեանի յիշատակին: (Esquisse d'une grammaire comparée de l'arménien classique): Իսկ պ. Մակիէր ունի հետեւեալ գրուածքները: 1) Moïse de Khoren et les travaux d'Auguste Garrière, Paris 1902, 2) Choix de fables arméniennes attribuées à Mkhitar Goch, Paris 1902, 3, Extraits de la chronique de Maribas Kaldoyo (Մար-Աբաս Կատինմ), Paris 1903, 4) Catalogue des manuscrits arméniens et géorgiens

*) Մ ա ն օ թ. Pierre Amédée Jaubert արևելագէտ, Նապոլէօն Ա-ի դեսպանը Կ.-Պօլսում: 1818-ին եկած է Կովկաս, եղած է Թիֆլիսում և այստեղից մեկնած է Աստրախան: Նա ունի հրատարակած ի մէջ այլոց Voyage en Arménie et en Perse (2-դ տպագր. 1860):

de la Bibliothèque nationale... Paris 1908, և 5) Mosaïque Orientale I Epigraphica. II historique. Այս վերջին, պատմական բաժնում նա հետաքրքրական տեղեկություններ է տալիս իմէջ այլոց Լուսդիկոս XVI-ի ժամանակ Մարսիլիայում գոյութիւն ունեցող, հայկական տպարանի մասին:

Թէ Մեյիէ և Թէ Մակլէր շարունակում են հետաքրքրուել հայկական կեանքով: Պ. Մէյիէ՝ Journal Asiatique-ի 1909 Սեպտ.— Հոկտ. համարում խօսելով էջմիածնի մասին (Armenie բաժնում էջ 375) յոյս է յայտնում, որ Իզմիրեան կաթողիկոսն ուշադրութիւն կը դարձնէ նաև իր եկեղեցոյ և ազգի պատմութեանը: Այս ուղղութեամբ էջմիածինը բազմաթիւ գործեր ունի կատարելիք, ասում է յարգելի Ֆրանս. գիտնականը. հրատարակել Մեսրոպ Վ. Տէր-Մովսիսեանի պատրաստած ձեռագիրների ցուցակը, շարունակել «Պատմագիրք Հայոց» գեղեցիկ հաւաքածոն և վերջապէս լոյս ընծայել այն բոլոր հայկական բնագիրներն, որոնք կարող են օգնել Քաղկեդոնի Տիեզերական Ժողովի նկատմամբ վէճերի լուսաբանութեան: «Այս բնագիրներն, ասում է պ. Մէյիէ, մինչև հիմա դ ի տ մ ա մ բ (un peu à dessein) անուշադիր են թողնուել. հարկաւոր է այժմ հրատարակել, որովհետև այդ վէճերը հայոց եկեղեցու և ազգի պատմութեան մէջ մեծ դեր են խաղացել: Գալուստ Տէր-Մկրտչեան արդէն մի քանի հատ հրատարակել է. այս աշխատութիւնը պէտք է մէթօդաբար շարունակել: Եթէ նոր կաթողիկոսը քիչ հետաքրքրուէր այս ձեռնարկութիւններին, անկասկած նրանք կարճ միջոցում ի կատար կածուէին...»:

Իսկ պ. Մակլէր անցեալ տարի, 2 ամիս (Օգոստ. և Սեպտ.) անցկացրեց Կովկասում (գլխաւորաբար էջմիածնում) և զբաղուեց առանձնապէս Ս. գրքի Հայ Թարգմանութեան վերաբերեալ գրչագիրներով: Նա մանրամասն լուսանկարեց էջմիածնի նշանաւոր հին Աւետարանը:

Ասիական Ընկերութիւնն իր 10 Դեկտ. 1909 ընդհ. ժողովում որոշած է փոխանակել Journal Asiatique, Հայոց Ազգ. Ընկերութեան միջոցներով և պ. Ե. Լալայեանցի խմբագրութեամբ հրատարակող «Ազգագրական Հանդէսի» հետ:

Ասիական Ընկերութիւնը նպաստ է ստանում Ֆրանս. պետական և ազգ. հիմնարկութիւններից. բացի դրանից նա ունի և իր հիմնական զբաղակցութիւնը: 1910 ի նախահաշիւը ցոյց է տալիս, որ նա սպասում է ընդհանուր մուտք 24,515 Ֆրանկ: Այս գումարից 5590 Ֆր. գոյանում է անդամավճարներից (տարեկան 30 Ֆր. իսկ մշտական 400 Ֆր.) և 2900 Ֆր. բաժանորդագնքներից: Մնացածն ստացվում է զբաղակցի տոկոսներից և Ֆրանս. կառու-

վարութիւնից (5000 Փր.)։ Վերոյիշեալ 34,515 Փր. կէսը ծախսվում է Journal Asiatique-ի հրատարակութեան, ֆինացորդը՝ գրադարանի համար գրքեր գնելու և գրասենեակի ծախքերին է յատկացված։

ՍԱՐՈՒԽԱՆ

Անդամ Ասիական Ընկերութեան։

Թիֆլիս
Ապրիլ 1910 թ.

Сборникъ матеріаловъ для описанія мѣстностей и племенъ Кавказа. Выпускъ сороковой, 1909 г.

Կովկասեան ուսումնարանական շրջանի հրատարակած ժողովածուի այս հատորը բաղկացած է 475 երեսից և պարունակում է 11 յօդուած, որոնք ունին հետևեալ բովանդակութիւնը. 1) հնագիտական-պատմական, 2) լեզուաբանական, 3) աշխարհագրական և 4) ազգագրական։ Առաջին տեսակի յօդուածների մէջ աչքի է ընկնում Ե. Թաղայիշվիլու «Վրաց մէջ գրագիտութիւն տարածող ընկերութեան մատենադարանի ձեռագրերի ցուցակը և նկարագրութիւնը», որը նախկին համարներում տպագրած ցուցակի շարունակութիւնն է։ Այս համարում Թաղայիշվիլին նկարագրելով 51 ձեռագիր, մեծ մասամբ Վախտանգի օրէնագրքի, նոցա արտաքին նկարագրութեան հետ տալիս է և բովանդակութեան ցանկը։ Նկարագրած գրչագրերից աչքի է ընկնում Շուրբերդի ժողովածուն, որը մեր հեղինակի կարծիքով Ժ դարու գործ պէտք է լինի։

Բաւական մեծ տեղ է բռնում (I—XII—114) Ա. Դիրբի լեզուաբանական ուսումնասիրութիւնը։ Դիրբը 1903 և 1904 թուականներին ճանապարհորդել է Դաղստանում. այս ճանապարհորդութիւնների ժամանակ նա, իւր ասելով, կարողացել է ուսումնասիրել տա սն և մէկ լեզու։ Եթէ չէք հաւատում՝ կարդացէք նորա ուսումնասիրութեան յառաջաբանը և դուք կ'իմանաք, որ Դաղստանի համարեա ամեն գիւղ ունի իւր առանձին լեզուն։ Չը կարծէք, որ հեղինակը լեզու բառը սխալմամբ է գործածել բարբառ բառի տեղ։ Իր ասածները հաստատելու համար հեղինակը մէջ է բերում Անդի, Բուրլիսի, Դոդոբէրի, Կարադի, Ախվախի, Բագուլալի, Չամալալի, Տինդալի, Խվարաշիլի, Դիդօի և Կապուշիլի լեզուների քերականութիւնը և բառարանը։

Ընդարձակ տեղ է բռնում (I—XI—164) և Կ. Հանի ուսումնասիրութիւնը. «Կովկասեան աշխարհագրական անունների բացատրութեան առաջին փորձը»։

Ինչքան զգալի է այս օրինակ մի ուսումնասիրութեան պակասութիւնը, այնքան ցաւալի է, որ պարոն Հանը չիմանալով Կովկասեան լեզուներից և ոչ մէկը՝ ձեռնարկել է այսպիսի մի պատասխանատու գործի, յոյս դնելով միայն իւր ծանօթ Կովկասացիների վերայ: Հաւատալով վերջիններիս տուած տեղեկութիւններին՝ պարոն Հանը սխալուում է շատ յաճախ: Օրինակի համար վերցնենք հէնց առաջին երեսը. այստեղ Տիգրանակերտը դարձել է Տիգրան օ կերտ, իսկ Քասախ գետը բացատրուել է իբրև քացախի գետ (уксусная рѣка):

Ազգագրական ուսումնասիրութիւններից յիշել կարելի է Եգերովի տօնական բաղարճների և հայերի մասին և Գրեբենցի «Գրեբենի զազախների կենցաղից» յօդուածները:

Սմբ. 8. Աւետիսեան.

Կարլ Լէմանի նոր աշխատութիւնը Հայաստանի մասին.

(C. Lehmann-Haupt. Armenien einst und Jetzt Berlin 1910
Լէման. Հայաստանը երբեք և այժմ)

Առաջաւոր Ասիայի ուսումնասիրութեամբ հետաքրքրուողները վաղուց սպասում էին պրօֆէսոր Լէմանի գրքի լոյս տեսնելուն:

Լէմանը զանազան գիտական հրատարակութիւնների մէջ գետեղել էր յատուկ հաղորդագրութիւններ այն հետախուզութիւնների մասին, որ նա արել էր իւր ճանապարհորդութիւնների միջոցին Առաջաւոր Ասիայի զանազան վայրերում: Բայց բոլորիս հետաքրքրում էր տեսնել նրա կատարած գիտական ամբողջ ճանապարհորդութիւնը նկարագրուած մանրամասնօրէն:

Եւ ահա այսօր մեր առաջն է վաղուց սպասուած աշխատութիւնը, մի աշխատութիւն, որ արժանի է լուրջ ուշադրութեան այն բոլոր անձերի համար, որոնք շահագրգռուած են Առաջաւոր Ասիայի ուսումնասիրութեան գործով:

Գերմանական գիտնականը իւր ճանապարհորդութիւնը Հայաստանում կատարել է 12 տարի սրանից առաջ և ժողովել բազմաթիւ նիւթեր Հայաստանի և հայերի մասին: Այժմ լոյս է տեսնել նրա ուսումնասիրութիւնների առաջին մասը մի մեծ հատորով:

Մամուլին է յանձնուած և նրա երկրորդ հատորը:

Լէմանի ներկայ երկասիրութիւնը արդարև մի նոր գանձ է այն թանգարանի մէջ, որ նուիրուած է հայկական ուսումնասիրութեան:

Գիտնական ճանապարհորդը ներկայ առաջին հատորում նրկարագրում է իր ճանապարհորդութիւնները Անդրկովկասում, Պարսկաստանում և Թիւրքիայում:

Ուղևորութեան գիծը եղել է այսպէս. Վլադիկովկազից դէպի Թիֆլիս, ուսումնասիրութիւններ Թիֆլիսի շրջակայքում, ճանապարհորդութիւն դէպի Գանձակ, ուսումնասիրութիւններ Գանձակի և Գետաբէկի շրջաններում, ուղևորութիւն Ալստաֆայից դէպի Սևանայ լիճը, Երևան, Զուլֆա, Թաւրիզ, Միանդուար, Ուրմի, Դիլման, ապա Վան, Բիթլիս, Բաբել, Զեզիրէ. Տիգրանակերտ, Արաբկիր, Էզին, Կեմախ, ուսումնասիրութիւններ հնագիտական և կենցաղագրական բոլոր շրջաններում:

Ներկայ հատորը, որ բաղկացած է աւելի քան 550 մեծադիր երեսներից, պարունակում է իր մէջ 117 նկարներ և առանձին կցուած Հայաստանի քարտէզը ճանապարհորդական ուղեգծով:

Գերմանական ճանապարհորդը իւր ուսումնասիրութիւնների մէջ աշխատում է մնալ գիտական հողի վրա և լինել անաչառ դէպի ազգագրական և ժամանակակից հետաքրքրութիւն պարունակող հարցերը, կենտրոնացրած լինելով իր գլխաւոր ուշադրութիւնը հնագիտական հետազոտութիւնների վրա, նա միայն հարեանցօրէն կանգ է առնում ժամանակակից կեանքի մի քանի բնորոշ երևոյթների վրա:

Լէմանի ուսումնասիրութեան հօրիզոնը չափազանց ընդարձակ է վերցուած և անկասկած, եթէ հեղինակը ունեցած լինէր իր տրամադրութեան տակ աւելի ժամանակ, նա ժողոված կը լինէր կրկնակի նիւթ, բայց նա աշխատել է սեղմել իւր ուսումնասիրութիւնների երկրորդական մասերը, որպէս զի աւելի մեծ տեղ զբաւած լինեն և զարգացում ստացած լինեն այն մասերը, որոնք կազմում են նրա գլխաւոր հետաքրքրութեան և հետազոտութիւնների էութիւնը:

Աշխատութիւնը ունի մի գեղեցիկ կազմուած ներածութիւն, որը 32 երեսի վրա տալիս է ամփոփ տեղեկութիւն Հայաստանի դիրքի, պատմութեան, հնագիտութեան, եղած ուսումնասիրութիւնների և հեղինակի կատարած գիտնական խուզարկութիւնների մասին: Այդ ներածութեան ընթերցումը միանգամից մտցնում է ընթերցողի մէջ հետաքրքրութիւն դէպի այն դաւառները, որոնք սիրելի են հեղինակի համար:

Այնուհետև գալիս են 16 գլուխներ, բաժանուած երկու գրքի:

Վերջումը զետեղուած են ընդարձակ ծանօթութիւններ:

Առաջին չորս գլուխներում պատմուած են ճանապարհորդի տպաւորութիւնները Անդրկովկասի շրջանում: Ռազմավիրական ճանապարհը, Թիֆլիսը, Վրաստանը իրանց առանձնայատուկ գըծերով, Գանձակի և Գետաբէկի շրջանները իրանց ազգագրական և հնագիտական նիւթերով, Արարատեան աշխարհը իր հնագիտական հարստութեամբ հայթայթել են ուսումնասիրութեան մեծ պաշար ճանապարհորդին:

Իսկ այն գիտողութիւնները և հետախուզութիւնները, որոնք կատարուել են Պարսկական և Թիւրքական Հայաստանում, բաց են անում սակաւածանօթ և մինչև այժմ մթութեան վարագոյրով ծածկուած տեղերի և իրերի պատկերներ մեր առաջ և լուսաբանում են անյայտ մնացած խորշեր Առաջաւոր Ասիայի անցեալ պատմութեան էջերից:

Լէմանի աշխատութեան լոյս տեսնելը մի զրական երևոյթ է հնագիտական, ազգագրական գրականութեան մէջ և, անկասկած, նա կը նպաստէ Առաջաւոր Ասիայի ուսումնասիրութիւնների խորիզոնների ընդարձակման:

Ա. ՔԱԼԱՆԹԱՐ